

А. МУЗИЧКА

З ТВОРЧОСТИ І. ТОБІЛЕВИЧА (КАРПЕНКА-КАРОГО)

Перша редакція першої дії Тобілевичевої п'єси „Батькова казка“

(архівний матеріал)

Одне з дуже цікавих, але найменше розроблених питань у творчості І. Тобілевича,—це переробка творів, не раз така велика проти першої редакції, що виходили майже нові п'єси. Ми звикли до того, що Карпенко-Карий, як і інші драматурги українські, змушені важкими умовами, в яких перебувала українська література взагалі й українська драма та театр зокрема, змінював під натиском цензури заголовки своїх п'єс, і тому навіть не заглядали в текст і не придивлялися до внутрішнього процесу та життя п'єс у самого автора та до їх історії. Тільки останніми часами питання про переробки творів від автора коротенько й тільки мимохідь, у замітці, торкнувся акад. С. Єфремов у критично-біографічному нарисі¹ і ширше Ол. Дорошкевич. Цей останній учений у гарній статті, а головню в дуже цінних і цікаво опрацьованих примітках і варіантах у виданні деяких драм² довів, що три видані п'єси Тобілевича (Бурлака, Безталанна, Сто тисяч) „мають довгу історію, часто становлячи в процесі свого творення кілька редакцій, і то цікавих своєю композиційною й стилістичною відмінністю“. „Ця відмінність,—каже він далі:—пояснюється двома найголовнішими мотивами: 1) критичним поставленням самого автора (чи сторонніх людей) до первісної редакції п'єси і 2) вимогами царської цензури“³.

Із згаданих праць Єфремова⁴ та Дорошкевича⁵, що спираються в своїх твердженнях на свідомство самого драматурга, ми бачимо, як автор „Бурлаки“, що писав виключно для сцени (Дорошкевич), мусів оглядатися на цензуру. Через неї не всякий сюжет, що хвилював Тобілевича, не всяка тема, що йому подобалася, народжувалися на світ, не всякий тип, що його захоплював, міг бути опрацьований і виведений на сцену. Багато цікавого матеріалу не міг використати цей тонкий обсерватор, що вмів не тільки спостерігати, а й також брати з життя те, що йому було потрібне. До яких подробиць доходило втручання цензури, свідчить факт, що про нього розкажує Микола Садовський. Цензорів не подобалося, що п'єса „Безталанна“, тоді ще звана „Чарівниця“ чи „Хто винен“, кінчиться убивством, чоловік убиває жінку через любовницю, і він радив „переробити її так, що коли чоловік кидається її убивати, вона хай візьме дитину, а він, побачивши дитину, приходить до розуму і просить бога й жінки прощення“, дарма, що в п'єсі немає в них дитини. На цензорів думку, „це пусте, можна так зробити, що дитина буде“⁶. Відомо також історія з назвою цієї п'єси. Сам автор, пересилаючи її М. Садовському після того, як її не дозволила цензура, дав повне право „викинути чи переро-

¹ Акад. С. Єфремов, Карпенко-Карий. Видав. Сорабкоп, Київ, 1924, стор. 53. ² Іван Тобілевич, вибрані твори. З переднім словом, примітками і за редакцією Ол. Дорошкевича, Книгоспілка, 1925. ³ Примітки, стор. IV. ⁴ Op. cit., стор. 47. ⁵ Стор. XXXV—XXXVI вступної статті.

⁶ М. Садовський, Мої театральні згадки, Л.-Н. В., 1907, кн. XII, стор. 408—409.

бити, що буде треба“. Садовський змінив назву „Чарівниця“ на „Безталанна“, а цензура помилково назвала „Безталанна“ й під такою назвою п'єса залишилася¹.

З другого боку, знаємо, як Карпенко-Карий часто боронив до дрібниць те, що написав. Навіть назви своїх п'єс не хотів змінити, хоч як радили йому ті, що їм не подобалися церковно-слов'янізми „Суєта“ і „Житейське море“², а не тільки структури п'єси та психології дієвих осіб³. І не дивно. На це були важні причини: 1) „В основі кожної побутової п'єси,—справедливо доводить С. Єфремов,—лежить дійсний факт“. 2) Тобілевич „довго виношував у собі задуманий сюжет і лише тоді сідав за писання, коли в голові склалося вже все до дрібниць“ (стор. 37 і 58), і наперед „накидав етюди для нової п'єси“. Серед паперів Карпенка-Карого лишилася докладна, напр., характеристика І. Барильченка, героя „Суєти“ та „Житейського моря“ (Єфр.). Це були причини, що дозволяли художникові, який творив свої твори „на крові серця (на силі своїй) і на фантазії“, довіряти більше собі та не йти „стежкою, яку показують судді“. Це зовсім не значить, що Карпенко-Карий не прислухався пильно до голосу критики й завжди був сам із себе задоволений. Як-раз навпаки. Досить яскраво підкреслює сам автор, що доки писав „Суєту“, вона йому подобалась, а як написав, не подобається. Те-ж саме каже він про п'єсу „Житейське море“⁴. Є багато місць, які вказують, що Тобілевич, кажучи його словами, „думав цілими ночами над тими увагами, які йому зробили критики“⁵. На драмі „Хто винен“ Ол. Дорошкевич показав, як на підставі критики переробив її Тобілевич так ґрунтовно, що в результаті з'явилася „майже цілком нова п'єса „Безталанна“⁶. З іншого місця довідуємося, як цей драматург любив критику взагалі й студював російську критику, Белінського й Добролюбова⁷.

І акад. Єфремов зазначає, як ми вище сказали, що Тобілевич працював над своїми творами чимало („четвертий раз переписав „Гандзю“), перероблюючи не раз і такі чималенько проти первісної редакції⁸. Це одна й, на мою думку, немаловажна, хоча звязана тісно з попередніми, причина, чому автор перероблював п'єси. Це зміна театрального смаку та вимоги сценічні. Українська драма розвивалася дуже швидко й дуже сильно. Деякі сцени й типи ставали трафаретними, і тоді Карпенко-Карий змінював їх. Таке можна сказати про пізніші редакції більшости п'єс.

Подібної зміни не тільки в назвах, але й у самому тексті зазнала п'єса, відома під назвою „Батькова казка“, а перед тим „Гріх і покаєння“ чи навіть „Гріх і покута“⁹. Про дві редакції останньої дії, що зовсім міняють ситуацію дієвих осіб, згадує вже С. Єфремов¹⁰. Але задумано було цю п'єсу під назвою „Артист“ і під такою назвою було передано першу дію до друку до літературного збірника „Запомога“, що його впорядкував і передав був до цензури відомий письменник і бібліограф М. Комаров. Про це оголосив був упорядчик у „Зорі“ за 1892 р., ч. 9, стор. 178, сподіваючися, що збірник вийде швидко з друку. Незабаром проте довелося йому там-же оголосити, що збірник „за-для причин, цілком незалежних від упорядчика, не буде друкуватись“¹¹. Розуміється, що альманах не вийшов через цензурну заборону¹². Але в Одеськiм Гу-

¹ Ibidem, стор. 412. ² Ол. Дорошкевич, І. С., Примітки і варіанти, стор. III. ³ С. Єфремов, Ор. cit., стор. 39, замітка перша й стор. 47. ⁴ Ол. Дорошкевич, Архівні матеріали, стор. XX. ⁵ Єфремов, стор. 39. ⁶ Дорошкевич, Арх. матер., XXI. ⁷ Дорошкевич, Прим. і варіанти, VII—XIII. ⁸ С. Тобілевич, Життя Івана Тобілевича (Карп.-Кар.), ЛНВ, 1913, VII—VIII, 163.

⁹ Ор. cit., стор. 53. ¹⁰ Зоря, 1893, ч. 11. Ця остання назва п'єси правдоподібно галицького походження. ¹¹ Ор. cit., стор. 53. ¹² Зоря, 1892, ч. 17, стор. 340. ¹³ „Запрещено на основ. цирк. Главн. Упр. п. д. п. от 19 июля 1892, № 3574“.

берніяльнім Архіві зберігся рукопис цього збірника й ми маємо там цю першу дію згаданої п'єси, що її подаємо нижче. Як-же-ж виглядає перша редакція та в якому напрямку робив автор зміни?

Цікаво, що Карпенко-Карий не змінив назв дієвих осіб у другій редакції, як це робив у інших п'єсах напр., „Бурлаці“, але зберіг усі ймення першої редакції, пізніше тільки назвавши Костюшка—Костем. Тільки не всі дієві особи виступають у першій дії. Не виступає зовсім у першій редакції Пилип Дорофеевич, дворецький. Ми не маємо поданих дієвих осіб на початку в рукописі, бо ця дія призначена була до читання, а не вистави (тому-ж такі не такі точні ремарки на початку), але, безумовно, що дворецький мав виступати в дальших діях і то не в малій ролі, і тому Карпенко-Карий ознайомлює нас із ним у друкованому виданні вже в першій дії. Так само про козачка Митьку не маємо згадки в першій дії першої редакції. За те викинена в другій редакції з 1-ої яви згадка про Палажчиного любка Сидірка, про молодого Стороженка, і з другої та кінцевої яви про баришню, панову доньку, як особи, що не виступають ні в одній дії. Вже брак дієвої особи дворецького зменшує першу дію на три яви (II, VIII і IX)¹. Взагалі маємо всіх яв у рукописі тільки 8, замість пізніших 13, бо й перша ява рукопису розділена пізніше на дві (I й IV друков.) і окрема ява XI друкованого видання в рукописі не відокремлена, бо немає діалогу з лікарем, а звязана з явою VII, що відповідає друкованій яві XII.

У п'єсі „Артист“ маємо той самий мотив, що й у пізнішій редакції, щоб-то що Никодим жениться із нерівною собі Мариною. Але сама назва п'єси вказує, що автор буде підкреслювати, що Никодим не бачить великих хиб у характері Марини й жениться з нею тому, що він артист. І справді, вже з першої яви з розмови між Палажкою та Приською видно, що пан учив Никодима довго й тепер він грає так гарно, що „всі пани йому плещуть у долоні, а молодий Стороженко і за руку його трусив... і щось довго балакав“. Його скрипка причарувала Марину й та окрутить Никодима, бо цей „хоч багато вчився, але, як то кажуть, „Тюхтій Серйюга“. Проте найкраще характеризують його як артиста власні його слова, що їх потім, у пізнішій редакції пропустив автор, щоб-то слова в розмові з Мариною в яві VI. Ця ява перенесена в другій редакції до яви X й побіч яви XI найбільше збережена з усіх яв первісної редакції, проте викинена як-раз та сценка, що має підкреслити артистичну натуру Никодимову. Це його автохарактеристика та якась дитяча несміливість у ставленні до Марини й у признанні в любові, що відгонить сентиментальністю й деякою неймовірністю.

„Бачите,—каже він.—Я мучусь... ні, не те. Я музика артист, і це не те... Єсть меж людьми такі натури... одним словом, я не похожий на других людей. І через те бачу більше очима і чую більше серцем, ніж другі. Місяць світе і зорі сяють всім однаково, та не всі можуть потонуть у тому промені серцем і душею. Для всіх вони тільки сяють і світять, щоб було видко, а мою душу той світ наповняє таким чарівним почуттям, якого речами не можна вимовить.“

Марина. Боже милий! Мені так радісно слухать вашу розмову, як вашу скрипку—говоріть, говоріть.

Никодим. Так само все життя людське: всяка обида, зневага, всяке горе на вас скобзають і легко спадають, як вода з оливи; а у мене легенький подих пригоди гарячим цвяшком залазить у мозок“, і далі йде те саме, що й у „Батьковій казці“. Сцена признань у любові до Марини

¹ У II і III яві виступає Пилип, а IX ява—монолог Марини, що є наслідком розмови з Пилипом у яві VIII.

відтягається через Никодимову нерішучість, при чому випущене в друкові місце, як Марина, довідавшись, що Никодим її любить, падає йому до ніг і каже: „Простіть мене! Простіть!.. я не варт вас, вам треба чесну дівчину, а я... тяжко вимовить“. І Никодимів вчинок після цих слів Марининих має, на мою думку, найбільше підкреслити артистичну рису його характеру. Никодим не тільки не відкидає її від себе після цих слів, але великодушно заявляє: „Годі, встаньте! Не говоріть нічого!.. (підводить її і садовить). Я все зрозумів. Що-б ви не сказали, які-б тяжкі рани не були в душі вашій, вони не по вашій вині опанували вами... Гріх це великий, але він повинен упасти на голову тих, хто погубив єдиного від малих сих, хто не умів, не хотів захистити дитину від гріха, а ще й сам вів на гріх! Не мало вас бідних, замордованих, знівечених, потоптаних квіток, та що маєш робить, коли так складається людське життя? Тільки вперед не гріши, моя нещасна дівчино, моя сужена, дружино моя, і ми будемо щасливі“.

Марина. О скоріше сонце на небі потухне, ніж я вам зрадю. Вислухайте-ж мене, я вам все розкажу.

Никодим. Після, увечері, а тепер годі, у мене голова горить, як в огні, я не можу слухать, не можу говорити більше нічого.

Марина (кидається йому на шию, цілуються). Може роздумаєте, одвернетесь від мене.

Никодим. Ніколи в світі.

Марина. А я і умру з вами в серці.

Никодим. Здається, лікар приїхав. Заспокойтесь. До вечора..

Мабуть, бажаючи підкреслити артистичну душу Никодимову, вкладає автор йому в уста образи й порівняння, хоча може й досить утерті: „З вами тут душу одводю, думаю про вас—і мені легше в цій пустині; з першого разу, ви мені засвітили, як далекий огонь для подорожного, що збивсь з дороги... я боявся одного, щоб огонь не потух, коли прийду до нього“ і т. и.

Яка-ж Марина в „Артисті“? Можна загодя думати, що артист має бути підкреслений не тільки його характеристикою, але й не менш докладною характеристикою Марини. Так воно і є. Є значна різниця в характері Марини в рукописі й у друку. Палажка й Пріська в І яві рукопису характеризують її, як дівку „ловку“, чи то, як вони кажуть, „по нашому покритка, а по одеському дівка“. Вона, на їхню думку, „окрутить Никодима“ й „причепилася до нього, як реп'ях до кожуха“. З тієї-ж таки яви виходить, що через неї покинув Костюшко Пріську, а тепер вона до Никодима залицяється. З монологу їх у другій яві видно, що Одеса вплинула на неї, що вона сумує за Одесою, а розрадою їй має бути Никодим, що „почище одеських“. Уміє вона також добре командувати дівчатами, гонить їх до роботи, коли сама нічого не робить і нудиться, та взагалі показує свою вищість над ними:

Палажка. Костюшко питає, чи ви в дівочій?

Марина. Іди собі.

Палажка. А як він знов мене спита, то що йому сказати?

Марина. Скажи, що я у баришні.

Палажка. Та баришня-ж ще сплять.

Марина. Дурна! Іди собі к чорту.

(Палажка пішла) Костюшко... (задумується). Тьфу, прикро й подумати... (здрігнула) бррр! аж мороз поза шкурою пішов, мов гадюка по мені полізла (гладить). От дурна я, от божевільна!“

Одним словом, це тип покоївки гіршого гатунку. Це підтверджує ява третя, виступ Костюшка. Це звичайний льокайчук, що, певний себе та

Марининої любови, спочатку приймає теперішню зміну її за жарт, а потім переходить на погрозу. Видко, що Марина не звикла бути без коханця й почала сама його зачіпати, а тепер тільки бачить, який він дурний, і здригує на саму тільки згадку про свої стосунки до нього. Ця ява пропущена в другій редакції мабуть з тим, щоб Костюшко не вийшов змальований не зовсім гарними фарбами й щоб із'яшена була характеристика самої Марини. В яві п'ятій видно з її монологу, що її турбує, чи „зостанеться Никодим у таким почоті, при таким праві, як тепер“, і лютує на себе, що „поквапилась на того свинопаса (тоб-то Костюшка, А. М.), а тепер верне з душі, задавила-б, як лютого ворога, а він чіпляється“. Мабуть це не перше таке становище в неї, на що вказували-б оці її слова: „Ох, доле моя лютая! на віщо ти мене раз-у-раз в сільце ловиш?.. Чи ти закінчиш свої жарти зі мною?..“ Правда, є в неї й добрі риси, що через них, мабуть, вона зійшла на таку, як вище сказано. Вона веселої вдачі, захоплюється грою на скрипці, а ще більше щирою розмовою. Коли Никодим одкрив їй свою любов і бажання одружитися з нею, вона не вагається розкрити йому своє минуле, признатися до гріхів. Правда, таке щире признання могло бути й від несподіванки, що її любов узяла такий напрямок. І може зовсім щиро обіцяє вона тоді: „Все, що було до цього часу в моїм житті, пройде, як пропасниця, забудеться, як сон, а його я не забуду до смерті“. Цілком природньо, що після цього вона буде вже навіть ласкавіша до Костюшка.

Така точна характеристика дієвих осіб, що впливає з розмов, мала вплив на будову дії. Передусім яви довші, почавши від першої, й довші монологи, а через це й кількість яв менша. По-друге, всі яви були наче експлікацією яви першої. Поодинокі дієві особи виступають ніби на команду, по черзі, наче фігурки, щоб із їхньої розмови виявилось те, про що в першій яві розповідали Палажка та Пріська. Головна дія обертається біля Марининої любови, що є початком і зав'язкою драми, бо Марина відтягнула Костюшка від Пріської, а потім кидає його, захопившись Никодимом. Цей останній, не вважаючи на Маринину вдачу, бере собі її за жінку. До цієї драматичної зав'язки ніби причеплені згадки про панову хворобу та його смерть; вони потрібні, щоб ускладнювати драматичну дію та посувати її наперед.

Змінюючи назву п'єси на „Гріх і покаяння“, зміняє автор і композицію п'єси, і характеристику дієвих осіб, і навіть стиль. Він підправляє деякі Маринині риси, не так намагається підкреслити Никодимову вдачу, як артиста. Навіть Кость виходить у другій редакції інший. Все це не дає нам права думати, що Тобілевич не дав точної характеристики дієвих осіб уже в першій дії друкованого видання. Тобілевич не належить до драматургів, що розтягають характеристику дієвих осіб до інших дій, і не робить так, щоб типи виходили в нього неясні.

Марина весела дівчина, що вміє співати сільських пісень і своєю вдачею причаровує до себе ідеаліста, чи може навіть народника Никодима, що, знаючи про своє походження, не пориває звязків із кріпаками. Одеса трохи зіпсувала гарну з лиця Марину. Своєю красою та веселою вдачею вона може „закрутить хоч кого“, як каже Пилип Дорофеевич, дворецький. Проте її ставлення до Никодима щире. Вона захоплюється його грою на скрипці, його щирою розмовою, вона вдячна йому, що він розкрив їй очі, й перша признається в любові. Заскочена одначе поважними намірами Никодимовими, каже йому, що вона йому не пара й пан не згодиться на його одруження з нею: „Найдуть вам кращу хазяйську дочку, а не таку... безрідну, бідну і дурну нікчемну покоївку“. Коли впевнилась у своєму щасті, вона бажає добра всім, і тому з Костем говорить

лагідно й навіть його цілує й перепрошує Пріську за заподіяну їй кривду.

Ціла-ж дія побудована вже не так схематично, не наповнена тільки розмовами про події, але повна справжнього життя. В центрі дії ніби панова хвороба, отже з одного боку зміна в двірському житті, спокій і нудне життя на кухні, але рівночасно й метушня та біганина біля хворого пана. Тому ява та дієві особи зміняються часто. Виступаючи на сцені, всі дієві особи живуть і своїм життям, а не тільки пановим, і розвивається дія з любов'ю між Мариною та Никодимом, скомплікована ще Костевою любов'ю. Немає отже того штучного зліпку між зав'язкою драми та хворобою пана. Зменшення монологів і оповідань, що мають нам описати дію, збільшення яв робить дію живішою, при чому яви не штучні, дієві особи не виступають ніби на замовлення. Від нудного та сентиментального опису перейшов автор до справжнього життя, до розвитку дії. Тому змінена кінцева сцена, що надто відгонить якоюсь церквщиною та мертвеччиною.

В рукописі першої редакції Марина після слів Никодима: „Невже в моїм житті більше двох хвилин щастя не буде?“ стає навколішки й молиться: „Боже! упокой душу раба твого Михайла, дай йому царство небесне і нам довгий і щасливий вік“, а Никодим закінчує: „Амінь“ і плаче. В друкованому виданні викинена ця мелодраматична сцена й замінена короткими словами Марини: „До смерти будемо щасливі“. Це психологічно правдивіше й на сцені інакше виходить і робить краще вражіння.

Перехід від опису до самої дії в першій яві впливає навіть на будову речень. Від довгих описових, стягнених речень першої редакції переходить автор до коротких речень, що мають висловити внутрішній неспокійний стан:

Артист:

Палажка. Чи ти помічаєш, сестро, що з того часу, як пан заслаб, у нас у дворі наче пустка зробилась: гості не бувають, а через те і приїзжих лакеїв немає, наші—ет, тьфу на них“ і т. и.

Гріх і покаєння:

Палажка. Ой як скучно... Ой, як нудно—нехай йому враг! І чого воно так сумно?“ і т. и.

Правда, вже в першій редакції мали ми таку будову в яві третій, де був жвавий діалог між Костюшком і Мариною, але та ява пропущена в друкованій редакції.

Ці всі великі зміни поробив автор, як бачимо, не з цензурних причин і не відразу, а з часом і з художніх мотивів. Можна думати, що коли Карпенко-Карий подавав цілу п'єсу до цензури, то змінив тільки заголовок і або не поробив ніяких змін, або зробив дуже малі зміни. На таку думку наводять мене ось які обставини. Перша дія „Артиста“ була готова наприкінці 1891 або на початку 1892 р., а вже 14 серпня ст. ст. 1892 р. цілу п'єсу дозволила до вистави на сцені театральна цензура за № 3964¹. 1892—1893 рр. йшла п'єса на сцені й рецензент у „Зорі“ каже виразно: „Никодим спершу (коли Марина призналась у любові, А. М.) не знає, що робить, бо й у нього ті самі рани в серці, що й у Марини, значить він кохає другу безнадійною любов'ю, що не має взаємности, але відтак піддається хвилі й жениться з Мариною“². Розуміється, що в рукописі не було згадки про Никодимову любов до іншої дівчини, а рецензентова думка спирається, мабуть, на довгий і неясний балаканині Никодимовій, на його словах, що їх находимо в пер-

¹ Мих. Комаров, Українська драматургія. Одеса, 1906. Стор. 56.

² Гріх і покута, Драма на 5 дій Карпенка-Карого, рец. Артист, Зоря, 1893, 11.

шій редакції: „А я полюбив дівчину, хотів-би жениться“, що дають і Марині причину сказати: „Не знаю тієї дівчини, що ви полюбили“. У друкованому виданні немає цього, бо Никодим на признання Марини в любові каже: „Марино, і я люблю вас, тільки не вибрав часу, щоб вам про це сказати“. Тільки нерішучість артиста та якийсь „артистичний“ страх Никодимів підказав рецензентові таку думку й не дозволив йому звернути увагу на оці слова: „З першого разу, як я вас побачив, ви мені засвітили, як далекий огонь подорожнього“.

Але між написанням першої дії й друком п'єси минуло п'ять років, бо п'єсу надруковано 1897 р. в одеському виданні¹. За цей час ішла п'єса на сцені. Карпенко-Карий драматург і артист приглядався, як іде п'єса, прислухався до голосу театральної критики та голосу публіки, на що звертав він велику увагу, як про це свідчать оці його слова: „Посмотрим, как оно (це про п'єсу „Хто винен“, А. М.) выйдет на сцене. Исправить никогда не поздно“². Дуже правдоподібно, що переробив її Тобілевич до того часу, коли подавав її вдруге до цензури, цеб-то до серпня 1893 р., бо 29 серпня ст. ст. 1893 р. за № 4077 театральна цензура дозволила її вдруге до вистави на сцені³. Це підказувало-б нам думку, що саме після перших вистав на сцені, або в часі їх, узявся автор до нової редакції п'єси. Хоча п'єса в першій редакції робила на глядачів велике вражіння, як це зазначає згаданий рецензент, художній авторів смак та сценічні вимоги підказували йому поробити згадані зміни так, що п'єса, а головню перша дія, виходила зовсім свіжа.

Одна дія драми І. Карпенка-Карого „Артиста“⁴.

ДІЯ І.

Дівоча кімната у панськiм будинку.

Я в а І.

Палажка і Пріська сидять біля столу і шують.

Палажка. Чи ти помічаєш, сестро, що з того часу, як пан заслаб, у нас у дворі наче пуста зробилась: гості не бувають, а через те і приїзжих лакеїв немає, наші ет—тьфу на них! Носи позакопилюють і ходять мов сонні. То, бувало, пани собі гуляють, а ми собі. Скрізь повно лакеїв: і моргають, і шуткують, і зачіпають—весело було!.. Забіжиш у людську, і там хлопців, як горобців на дереві!.. Ох! Коли-то я побачусь з Сидоркою?

Пріська. Постривай, нехай наш пан помре, то знову наїде гостей на похорони, і Сидорко твій певно буде!.. А мені, знаєш, байдуже до всього. От третя неділя, як Костюшка зрадив і пристав до нашої Марини Івановни, і з того часу я хожу як мертва.

Палажка. А ти не журись, підожди трошки, то Костюшка знову повернить до тебе, Марина Івановна вже до Никодима залищяїтсь.

Пріська. Де там. Никодим хіба за-для неї?.. Хоч вона і модниця одеська і всьому там училась, та все-ж таки далеко їй до Никодима.

Палажка. Так-то-так! Никодим не пара нашим, може він і не дивиться на Марину, а що вона, то так як рип'ях до кожуха причепилась до нього. Дві неділі, як Никодим приїхав, а вже вчора мало не цілу

¹ Іван Тобілевич (Карпенко-Карий), Драми і Комедії, т. II, Одеса, 1897.

² Ол. Дорошкевич, Ор. cit., Примітки і варіанти, стор. VII.

³ М. Комаров, Українська драматургія, Одеса, 1906, стор. 56.

⁴ При переписуванні зберігав я точно всі деталі в мові, змінивши тільки правопис. Форму „Артиста“ в назві п'єси вжив, мабуть, упорядчик збірника М. Комаров, бо сам автор уживає в тексті форми „артист“.

ніч сиділа там. Якби сказать баришні—були-б їй посиденьки... (мовчать і по черзі обидві зігхають). Слухай, що міні казала баба Явдоха... казала, що Никодим панів син. Божилася. Вона й матір його знала, померла, каже, давно.

Пріська. Може. Вже не дурно пан учив його так довго, а оце тільки три неділі, як приїхав, і глянь: все тобі до рук прибрав, керує за пана, а пан той з горниці від себе його не випускає. Певно щось єсть таке. А коли-б ти чула, сестро, як він грає на скрипці! І, господи, гарно.

Палажка. Чула я. На тім тижні, ще пан не зліг, були деякі гості, так він грав, силно грав, а всі пани в долоні ляпали... І той, як бо його, молодий... Стороженко чи що—так і за руку його трусив, ей-богу, і щось довго балакав; а наш пан підійшли і по голові Никодима почали гладить. Вчора, чей, я заглянула у вікно до Никодима; він грає, а Марина мало в очі не вскоче. Ловка дівка ця Марина.

Пріська. Яка вона дівка?

Палажка. По-нашому-б то покритка, а по-одеському—дівка. Ото-ж її скрипка причарувала і поназдивися, що вона окрутить Никодима, бо чорт її не взяв: вона дуже пріятна і улеслива, а Никодим цей хоч і багато вчився, але, як-то кажуть—Тюхтій Серйого! Ей-богу так.

Пріська. Міні однаково. Я того лукавого зрадника Костюшку зне-навиділа.

Палажка. Помириться! (входе Марина).

Я в а II.

Ті-ж і Марина.

Марина. Принесіть міні котра утюг, потім поскладайте біле в гардеропні, там принесли з прачешни, та наготуйте баришні чорну сукню, поки вона спить. (Дівчата, поклавши на столі роботу, пішли).

От скука, от скука, хожу, як божевільна, цілий ранок місця не знайду... Ах! Одеса, Одеса, як по тобі не сумовати?.. (Задумується). {Правду сказать, Никодим почище одеських. А як на скрипці грає—здається і день, і ніч-би слухала. Вчора мало не до світа слухала і досі чую, як скрипка голосила, стогнала, чарувала душу... Ох! Живцем вона серце з мене ви-няла і віддала Никодимові. Не знаю тільки, чи не віддурається він від нього. (Роскладає хвартух білий, готуючись гладить. Палажка вносить утюг). Поверни личком (пробує), гарячий. Постав на конфорку.

Палажка. Костюшко питав, чи ви в дівочій?

Марина. Іди собі.

Палажка. А як він мене знов питає, то що йому сказать?

Марина. Скажи, що я у баришні.

Палажка. Та баришня-ж ще сплять.

Марина. Дурна! Іди собі к чорту.

(Палажка пішла) Костюшка... (задумується). Тьфу, прикро й подумати... (здригнула) бррр! аж мороз поза шкурую пішов, мов гадюка по міні по-лізла (гладить). От дурна я, от божевільна!

Я в а III.

Входе Костюшка.

Костюшка. Бонжур, мамзель-стринкозель!

Марина (на бік). Ну й, дурний-же, і як я цього перше не помічала. Ідись собі, щоб часом хто не застав у дівочій.

Костюшка. Хто-ж? Чи не Никодим, га? Ха, ха, ха!

Марина. Та хоч-би й він... Приказано, щоб лакеї не заходили у дівочу.

Костюшка. Никодимові-ж можна, чому-ж нам забороняють?

Марина. Спитайте Никодима.

Костюшка. А це якої (передражно): „Спитайте!“ Ха, ха, ха! Що-ж ти? вже на „ви“ зо мною, чи що? Слухай, Марино, чи ти не здуріла часом? (Підходить і хоче обнять).

Марина. (Одскакує і замірається утьюгом). От новості! Хто вам дав право?

Костюшка. Хто? Сказилась, ей-богу, сказилась! Сама дала, а тепер питає, хто дав.

Марина. Ідуть собі, бо пожаліюсь зараз Никодиму Михайловичу!

Костюшка. Так, виходить правду міні казали, що ти просижуєш у нього цілі ночі? і не даремно сидиш—бачу, бачу, куди ти верниш—вже Никодим мене заступив...

Марина. Яке вам діло? Я з вами не вінчалась...

Костюшка. Не вінчалась? А де-ж ти кинеш наше кохання? Хоч воно й коротке, як горобиний ніс, одначе це не шутка.

Марина. Все те буде в морі...

Костюшка. В морі? Ні, я розкажу все, розумієш? все розкажу Никодимові.

Марина. Не лякайте—я й сама йому все розкажу! І чого вам хочеться? Подумайте: чого вам—хочеться?... Хочете, щоб я вас через силу любила? Ідуть собі, міні противно з вами балакати, не то любити вас.

Костюшка. Що-ж ти за людина така? Я не вірю, щоб так скоро можна було і любити і зненавидить.

Марина. То повірете.

Я ва IV.

Входить Никодим.

Никодим. Ти чого тут?

Костюшка. Я прийшов... я хотів спитать.

Никодим. Ну, потім, нема часу балакати. Нехай кучер зараз коней запрягає. Візьми цей лист, поїдеш за лікарем. Тут всього дві верстви. Коней не жалить, щоб в мент тут був лікар, кожна хвилина дорога. Гайда! мерщій! (Костюшко вийшов).

Марина. Що там, Никодим Михалович, як панове здоров'я?

Никодим. Так худо, що й не знаю, чи застане його лікар живим (хоче іти).

Марина. Посидьтезо мною, ви йому не допоможете, там-же фелшар сидить.

Никодим. Раді-би, коли він і на хвилину не відпускає мене від себе, хіба як засне (вийшов).

Я ва V.

Марина (сама).

(Шие). Що воно буде, як пан помре? Чи зостанеться Никодим в такім почоті, при такім праві, як тепер?... Боже, мій боже!... Чи я його полюбила, чи міні так здається? Ох, люблю! і так-же мене пече сором, що я сказала і поквапилась на того свинопаса! тепер верне його з душі, задавила-б, як лютого ворога, а він чіпляється! Ох, доле моя люта! на віщо ти мене раз-у-раз в сільце ловиш? На віщо глузуєш і мучиш? Чим-же ти закінчиш свої жарти зі мною? Скажи, повідай хоч у сні, щоб знати! Божевільна, божевільна (гірко сміється), ей-богу, божевільна (схиляється на руки, плаче).

Я ва VI.

Входить Никодим.

Никодим. От і я до вас.

Марина (стрепенувшись). Спасибі. А міні чогось так скучно, так скучно, що і сказати не можна.

Никодим. Михайло Миколаевич заснув, наче заспокоївся. Чи перед смертю спустився покой у його душу, чи й справді господь облігчить його муки. А ви, Марина Івановна, наче плакали, наче це?

Марина. Самі сльози ллються... Нагадала дещо... Е, хіба мало горя, та ще нам бабам. Тільки я не довго сумую. І—і!.. що там про мене балакати, от на що вже ви—мужчина, вчені, пан вас любить, душі не чує—чого-б, здається, ще хотіть? Одначе з того часу, як ви приїхали сюди,—я не бачила вас веселим ніколи: все чогось сумні... і скрипка ваша стоне і нис, як граєте (покидає роботу і сідає—біля Никодима. Лашится). Чи вам же сумувать? Гляньте на мене: коли здавить за серце, трошки посумую та й знов весела! співаю собі пісні і тугу розважаю.

Никодим. Я люблю слухать, як ви співаєте наші сільські пісні, хоча вони нагоняють на мене ще більшу тугу.

Марина. То ви мені сьогодні будете грати, а я вам співатиму веселих.

Никодим. Добре, якщо Михайлу Миколаевичу не буде гірше.

Марина. Ви знаєте... Ні, ви не повірите. Як я вас не бачу—мені чогось так скучно, так скучно. А ви скучаєте, як мене... (затуляє рот і соромливо опускає голову) трохи, трохи не сказала... Ви не сердьтесь на мене, я собі трошки дурненька.

Никодим. Що ви? Я люблю вашу веселу вдачу. Невесели люде завжде до веселих липнуть. А до того-ж горя у нас обох доволі, то може душа душу почуваеть...

Марина. Яке у вас горе, що там вас мучить?.. Скажіть!.. Я вас буду розважать... а може й розважу?..

Никодим. Таке саме як у вас з Костюшкою...

Марина (на бік). От і допиталась!

Никодим. Таке, як у Федьки, Мишки... таке, як і у всіх крепаків.

Марина. Не розумію.

Никодим. Всі ви до нього привикли, ніколи об ньому не думаєте, і вам не так важко його переносить, бо ви не знаєте, що є друге, краще життя... (тяжко переводить дух).

Окрім того тут багато залежить і від натури... Ні, ви цього не зрозумієте.

Марина. Кажіть, кажіть! Може я і не все зрозумію, а люблю слухать, як ви балакаєте. Ніхто ніколи зо мною так не балакав, а ваші речі такі, що й не хотів-би, а приймаєш до серця. Кажіть все, може я все зрозумію.

Никодим. Бачите... Я мучусь... ні, не те! Я музика—артист... і це не те!.. Єсть меж людьми такі натури... Одним словом, я не похожій на других людей!

І через те бачу більше очима і чую більше серцем, ніж другі. Місяць світе, і зорі сяють всім однаково, та не всі можуть потонуть у тому промені серцем і душою. Для всіх вони тільки сяють і світять, щоб було видко, а мою душу той світ наповняє таким чарівним почуттям, якого речами не можна вимовить.

Марина. Боже милий! Мені так радісно слухати вашу розмову, як вашу скрипку—говоріть, говоріть.

Никодим. Так само життя людське: всяка обиди, зневага, всяке горе на вас скобзаються і лехко спадають, як вода з оливи; а у мене, легенькій подих пригоди гарячим цвяшком залазить у мозок і пече його невимовно боляче. Ви самі кажете: заспіваю і забуду обиду; а я чим більше горю, чим більше виливаю свою муку, тим гірше її чую, тим уразніше вона мене дошкуляє. Отим-то ви всі байдужі, що крепаки, а я мучусь і день і ніч, що невільний чоловік. (Марина плаче, Никодим ходє). Окрім цього єсть у мене пекуча мука, я панів син, може чули?.. (Тяжко зітхає).

Матір мою силою віддали заміж і вона померла за гірким п'яницею; а мене відняли від її грудей і зробили тим, чим я єсть тепер, наче на зло мені, бо якби мене забули, як матір мою, то я може-б умер, а коли-б зостався жить, то копався-б у землі і, певно, не вмів-би так почувать своє нещастя, і мирився-б з ним, як другі миряться. Правда, Михайло Миколаєвич любить мене, як рідного сина, я це добре бачу, але, що-ж в тім: він помирає і певно помре; що-ж станеться зо мною після його смерти?.. Одному богові відомо... А я полюбив дівчину, хотів-би женитися...

Марина. Батьку мій! Брате мій—не знаю, як вас і назвуть (хватає його за руку, хоче поцілувать). Ви очі мені відкрили, тепер я бачу, які ми нещасні крепаки.

Никодим (не дає руки). Що ви? Господь з вами!

Марина. Та я ноги ваші не варт цілувати, а ви руки не даєте... Не знаю тієї щасливої дівчини, що ви полюбили, а як я—вас полюбила, то й міри немає!.. Любїть собі кого хочете... я ніяких надій не маю, я не смію думать, я вам не пара, я тільки тим щаслива, що ви так широко зараз зо мною балакали, і повік цієї розмови не забуду.

Никодим. Бог з вами! Чом-же ви мені не пара? Я такій-же крипак, як і ви.

Прямо вам скажу: та дівчина, котру я покохав—ви! голос ваш і ваша весела вдача—все до мого серця привітно забалакало; з вами тут душу одводю, думаю про вас—і мені легче в цій пустині; з першого разу, ви мені засвітили, як далекий огонь для подорожняго, що збився з дороги... Я боявся одного, щоб огонь не потух, коли прийду до нього.

Марина (падає йому у ноги). Простіть мене. Простіть!.. я не варт вас, вам треба чесну дівчину, я... тяжко вимовить...

Никодим. Годі, встаньте! не говоріть нічого... (підводить її і садить). Я все зрозумів. Що-б ви не сказали, які-б тяжкі рани не були в душі вашій, вони не по вашій вині опанували вами. Гріх це великий, але він повинен упасти на голову тих, хто погубив єдинаго від малих сих, хто не умів, не хотів захистити дитину від гріха, а ще й сам вів на гріх! Не мало вас бідних, замурдованих, знівчених, потоптаних квіток, та що маеш робить, коли так складається людське житте?..

Тільки вперед не гріши, моя нещасна дівчино, моя сужена, дружино моя, і ми будемо щасливі.

Марина. О, скоріще сонце на небі потухне, ніж я вам зрадю. Вислухайте-ж мене, я вам все розкажу.

Никодим. Після, увечери, а тепер годі, у мене голова горить, як в огні, я не можу слухать, не можу говорити більше нічого.

Марина (кидається йому на шию, цілуються). Може раздумаєте, одвернетесь від мене.

Никодим. Ніколи в світі.

Марина. А я умру з вами в серці.

Никодим. Здається, лікар приїхав. Заспокойтесь. До вечора (входить лікар і Костюшка).

Я в а VII.

Ті-ж, Лікар і Костюшка (здіймають з лікаря верхню одєжу).

Никодим. Пожалуйте (одчиняють дєвери). Михайлу Миколаєвичу худо. Недавно заснув (вийшли).

Костюшка и Марина зостаються удвох. Довго мовчать. Марина шие, не обертаючись. Голка так і літає в руках.

Костюшка. Марино!.. Марино Івановна! Що ви зо мною робите? На віщо вам здався Никодим? Хіба-ж я вас не люблю... хіба-ж мое щире кохання не кохання?.. ми поберемось, я вас буду шанувать, почи-

тувать, ні одним словом не попрекну. А Никодим ще хто його знає, що вам скаже, коли дознається.

Марина. (Кидається до його). Слушайте!.. я вас трошки любила... ти був щасливий... ну й буде з тебе—тепер не можу! Що-ж я маю робити, коли я більше люблю Никодима?

Костюшка. Знаю я, Марино, що тебе манить до Никодима: він камердинер, він керує усім двором, поchtу тобі захотілось? Та ще хто його знає, що станеться після смерти пана. Може він буде на моїм місці, а я на його. Схаменись!

Марина. Нехай буде, що буде—я люблю його! я з ним готова куди завгодно: на кінець світа, без хліба в землянці буду щаслива—аби слухать його чаривну скрипку, його палку мову, що іде до самого серця. Покинь мене, забудь мене, не докучай, я вже чужа.

Костюшка. Марино, Марино... растоптала ти моє серце. Бог тобі суддя! роспанахаєш ти і Никодимову душу на двоє... Так саме, як мене, і його проміняєш на іншого.

Марина. Ніколи в світі, він один на віки... Я нікого так не любила... Все, що було до сього часу в моїм житті, пройде як пропасниця, забудеться, як сон, а його я не забуду до смерти.

Костюшка. Побачемо... побачемо!.. (утрає очі).

Марина (цілує його). Ну годі! мир! будьмо товаришами та й тільки! Хтось іде. (Сідає і шие).

Ява VIII.

Входе Никодим заплаканий.

Никодим. Михайло Миколаєвич помер.

Марина (скакує). Ох, боже! (мовчать). Царство небесне, вічний покой його душі!

Костюшка. Добре нам за ним жилося, як то буде без нього?

Никодим. Покійника обмивають... А ти скажи, щоб свіжих коней запрягли, лікаря одвезуть і пошли сказать батюшці, щоб дзвонили... (Костюшка пішов).

Марина. Що-ж тепер буде?

Никодим. Буде те, що господь дасть!.. Скажу вам, що після всього, що було зараз, я-б не хотів жить і сам... краще-б було, щоб моя душа одійшла вкупі з його душею на той світ.

Марина. Ох, не кажіть так, не лякайте мене! Що-ж там було?

Никодим. Невимовна радість і тяжка печаль. О, Марино! я був щасливий, як ніколи в житті; я дві хвилини мав батька—такі хвилини варт цілого життя! Покійник благословив мене перед дочкою і лікарем, признав за свого рідного сина, цілував, плакав і сльози наші мішалися укупі. Повік не забуду цього! Наче різцем в серці моїм вирізана ця хвилина. Потім потребував шкатулку, достав бумага, і от що мені передав.

Оце купча на 200 дес. землі, хутір, балка зо всім хозяйством, яке там є; оце банковий білет на моє ім'я на шість тисяч; а оце (цілує бумагу) вольна бумага. Яка радість могла в той мент поривнятися з моєю радістю? І що-ж? Пройшли ще дві хвилини—і його не стало!.. Я не хотів-би волі своєї—як єї не бажав, аби він зостався живим. Об чім так довго я марив і день і ніч, то сталося, але тільки на дві хвилини! Невжеж в моїм житті більше двох хвилин щастя не буде?

Марина. Життя своє я вам віддам, аби ви були щасливи (стає навколішки). Боже! упокой душу раба твого Михайла, дай йому царство небесне, і нам довгий і щасливий вік!

Никодим. Аминь (плаче).

(Завіса).